

GULXANIY VA MUQIMIY IJODIDA TOPOMORFIZMLAR

Ismatullayeva Zebo Nurillo qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20485684>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada topomorfizmlar hodisasi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot Gulxaniyning "Zarbulmasal", Muqimiyning "Sayohatnoma" asarlari asosida olib borildi. Maqolada topomorfizmning badiiy funktsiyalari, uning satirik-tanqidiy, ijtimoiy va falsafiy o'lchovlari ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: Gulxaniy, Muqimiy, topomorfizm, toponim, majoziy ma'no, frazeologizm, badiiy tahlil.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится научный анализ феномена топоморфизмов. Исследование основано на материале произведения Гульханий «Зарбулмасал» и «Саёхатнома» Мукими. В статье рассмотрены художественные функции топоморфизмов, их сатирико-критическое, социальное и философское измерения.

Ключевые слова: Гульханий, Мукими, топоморфизм, топоним, переносное значение, фразеологизм, художественный анализ.

ABSTRACT

This article provides a scientific analysis of the phenomenon of topomorphisms. The research was conducted on the basis of Gulkhani's "Zarbulmasal" and Muqimi's "Sayohatnoma". The article demonstrates the artistic functions of topomorphisms, as well as their satirical-critical, social and philosophical dimensions.

Keywords: Gulkhani, Muqimi, topomorphism, toponym, figurative meaning, phraseology, literary analysis.

Topomorfizm — joy nomlarining (toponimlarning) badiiy matndagi majoziy, ramziy yoki frazeologik ma'no kasb etishi hodisasi — o'zbek adabiyotshunosligida hali to'liq tadqiq etilmagan soha hisoblanadi. Geografik nomlar o'z birlamchi ma'nosidan o'tib, ijtimoiy tanqid, insoniy xarakter tasviri yoki falsafiy umumlashma vositasiga aylanishi — bu stilistik hodisaning mohiyatini tashkil etadi.

Gulxaniy va Muqimiy ijodi misoloda joy nomlari faqat geografik ko'rsatkich bo'lib qolmay, jamiyat illatlari, insoniy fazilat va kamchiliklar timsoli sifatidagi talqini ko'rib chiqildi

Ushbu tadqiqotning maqsadi — mazkur ijodkorlar asarlarida topomorfizmning qo'llanilish usullari, badiiy vazifalari to'g'risida ilmiy xulosalar chiqarishdir.

GULXANIY IJODIDA TOPOMORFIZMLAR

Gulxaniy (taxminan XIX asrda yashagan) o'zbek adabiyotining yirik namoyandalari sirasiga kiradi. Uning "Zarbulmasal" asari masal janrining o'zbek adabiyotidagi eng sara namunalaridan biri bo'lib, ijodkorning hayotiy tajribasi, didaktik maqsadlari va satirik uslubini aks ettiradi. Asarda axloqiy illatlarga — adolatsizlik, nodonlik, hasad va aldovga — qarshi kurash g'oyasi yetakchi mavzu sifatida namoyon bo'ladi.

"Aqiq Yamandadur va la'l Badaxshonda..."

Yaman va Badaxshon juft toponimlari ma'naviy-falsafiy fikrni mustahkamlaydi, qadrli narsaga erishish uchun mehnat va izlanish zarur ekanligini takidlaydi. "Safar ranjini

chekmaguncha" iborasi bilan birikib, bu joy nomlari hayotiy hikmatning geografik ifodasiga aylangan.

"Namangan — shahri vayron, oti ulug', sufrasi qurug'."

Bu o'ta kuchli frazeologik ibora bo'lib, nomi ulug' ammo hech ishni uddasidan chiqq olmaydigan maqtanchoq odamni tasvirlaydi. Namangan shahrining misol keltirilishi tanqidiy-satirik vazifani bajaradi — joy nomi ijtimoiy tipning ramziga aylanadi.

"...holo sen o'zingning Qubod shahristoningni Kayqubodi sonub, bizni manzur etmading..."

Kichik bir qishloqni katta shahar deb atash mazax va kinoya vositasidir. "Qubod shahristoni" topomorfizmi «kichikni katta qilib ko'rsatish» motivi orqali Kordonning kibr-havosini fosh etadi.

"Ho'qand mulkida ahmaqi nodiri..."

"Ahmaqi nodiri" — nodir ahmoq, ya'ni misli ko'rilmagan darajadagi ahmoq. Ho'qand mulki geografik joy sifatida ahmoqlik timsolini kuchaytiruvchi topomorfizm vazifasini bajaradi.

MUQIMIYNING "SAYOHATNOMA" ASARIDAGI TOPOMORFIZMLAR TAHLILI

Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850—1903) o'zbek realistik adabiyotining yirik namoyandasi. U turli shahar va qishloqlarga qilgan sayohatlari taassurotlari asosida to'rt qismli "Sayohatnoma" sini yaratdi. Asar yengil, o'ynoqi vaznda yozilgan bo'lib, xalq turmushining og'irligi, qishloqlarning vayronaligi va jamiyatdagi illatlar realistik tasvirlangan.

"Sayohatnoma" ning o'ziga xos jihatlaridan biri shundaki, har bir joy nomi she'r matnida bir yoki bir necha ijtimoiy-axloqiy ma'no kasb etadi. Bu — topomorfizmning o'zbek adabiyotidagi eng tizimli namoyon bo'lishidir.

Joy nomi	Topomorfik ma'no	Topomorfizm turi
Ultarma	Shoshilinch o'tilib, qadrlanmagan joy	Satirik (nom bilan ma'no muvofiq)
Qo'shtegirmon	Ikki yuzlamalik va zulm ramzi	Ramziy (metaforik)
Do'rmoncha	Qo'rqinchli, vahimali joy	Emotsional-psixologik
Oq yer	"Oq" nom — "qora" haqiqat	Zid topomorfizm (oksyumoron)
Oltiariq	Suvga boy joy — sel va ofat maskani	Zid topomorfizm (paradoks)
Vodil	Kenglik va ko'ngil ochiqligi	Ijobiy topomorfizm

Muqimiyning "Sayohatnoma" si uch qismdan iborat bo'lib, unda "Nursux" va "Yayfan" joy nomlari turli qismlarda qarama-qarshi ma'nolarda ishlatilishi — bu ijodkor tomonidan ongli qo'llanilgan badiiy usul hisoblanadi:

Joy nomi	II qismdagi ma'no	III qismdagi ma'no
Nursux	Orzu — erishilmay o'tilib ketilgan ideal joy	Farovonlik mezoni — bog'dor, dehqon to'q, masjid obod
Yayfan	Jaholat va jangarilik maskani	Soya, go'zallik va rohat — ideal

Bu badiiy usulning muhim ahamiyati shundaki, u o'quvchini bir joyga har safar yangi ko'z bilan qaratadi va topomorfizmning sub'ektiv, kontekstual xarakterini ko'rsatadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Gulxaniy. Zarbulmasal. — Toshkent: Sharq, 2000.
2. Muqimiy M. A. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1984.
3. Inlibrary.uz: Gulxaniy topomorfizmlari. — <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/102577/104288>
4. Ziyouz.com: Muqimiy hayoti va ijodi. — <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/muhammad-aminxo-ja-muqimiy-1850-1903>
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matnda toponimlar stilistikasi. — Toshkent: Fan, 2009.
6. Qosimov B. O'zbek ma'rifatparvarlik adabiyoti. — Toshkent: O'qituvchi, 1994.